

GOSPODARSKO-SOCIJALNE PRILIKE U VIRJU OD 1929. DO 1941. GODINE

Dr. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ
Filozofski fakultet Zagreb

Primljeno 12. 5. 2001.

Prihvaćeno 10. 11. 2001.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC: 338 (497.5 Virje) (091)

316.42 (497.5 Virje) (091)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Sažetak

U Podravini je Virje bilo ne samo najveće nego i najnaprednije selo. Iako seljaci imovno nisu dobro stajali jer nisu imali dovoljno zemlje, svojim su radom i udruživanjem uspijevali ostvariti mnogo toga što nisu imala ni mnogo bogatija sela u Hrvatskoj.

Usprkos vrlo nepovoljnim okolnostima koje su gospodarski, socijalno i politički nagrizzale hrvatsko selo u razdoblju velike svjetske krize i nakon nje, Virje je ipak odolijevalo te se kroz zadrugarski i uopće društveni život organizirano borilo za povišenje socijalnoga i zdravstvenog standarda, njegujući snažno posebne društvene odnose.

Virje bi se gotovo moglo nazvati uzornim primjerom organiziranoga suprotstavljanja nepovoljnom gospodarskom razvoju, pa je to bilo zapaženo i na širem području sjeverne Hrvatske.

U ovom radu autorica donosi nove spoznaje te članak predstavlja pomak u poznavanju povijesti Virja.

Ključne riječi: gospodarstvo, selo, društveni život, Virje, socijalne promjene

Key words: Economy, village, social life, Virje, social changes.

Godine 1939. mladi učitelj Ivan Šignjar iz Virja napisao je u **Narodnom napretku** članak »Život i potrebe sela« u kojem je rekao da Virje živi »jednoličnim, monotonim i umornim životom«, da nema »jakih utisaka, velikih senzacija, ničega što bi ljudske misli i osjećaje stavilo u snažniji pokret« te da se samo kroz pjesmu u polju i pjesmu u kući osjeća čežnja za promjenama, za dalekim svijetom u kojem se živi drugim, ljepšim i ugodnijim životom, ali je taj privid mira ipak bio varljiv i ispod njega se krila teška životna borba.¹ Šignjar navodi da se samo u nedjelju pod starodrevnom lipom pred crkvom muškarci slave razgovorom o ljetini i ostalim gospodarskim brigama, a tamo govore i o politici. A žene se također svečano spremaju da kod mise pokažu svilu, krepdešin, lak i antilop, da bi se i one poslije večernje mise skupljale u male hrpice, sjedeći pred kućama i razgovarajući o ženidbi i udaji.² Šignjar je opisao i veliku nestašicu novca te da seljak ne izdaje novac bez velike nužde, a to su misa, bolest i odvjetnik. »Jer ne znaš dana ni časa, kad će ti susjed preorati među, pa što ćeš onda?«. Na taj jednostavan način Šignjar je opisao i siromaštvo i veliku glad za zemljom na selu. Velika je šteta što taj članak

¹ **Narodni napredak**, Osijek, 1939, 195.

² **Isto**, 196.

nije ušao u zbornik Rudolfa Bičanića »Kako živi narod«³ jer to je jedini zbornik gdje se pisalo o pojedinim mjestima, a ne uopćeno statistički na razini kotara, prema kojemu je u kotaru Đurđevac 31. ožujka 1931. godine bilo 44,7 posto posjeda veličine od 2 do 5 hektara, 23 posto od 1 do 2 hektara, a više od polovice posjeda bilo je u kategoriji od 2 do 5 hektara⁴, i to su bile najbrojnije kategorije posjeda. Mnogo kuća u Virju još je bilo od blata, iako su Patrijarkina ciglana između Virja i Đurđevca, odnosno Ettingerova između Virja i Novigrada Podravske pružale obilje relativno jeftine cigle. Tek nakon potresa 27. ožujka 1938. godine imućniji su seljaci počeli graditi kuće od cigle.

No, je li bilo baš tako na svim područjima života? Moja istraživanja o Virju u tom razdoblju pokazuju izvanrednu aktivnost na zadružnom i obrtničkom planu, iako je prosječno obitelj doista imala samo od 3 do 5 jutara svoje zemlje. Selo je u desetljeću prije Drugoga svjetskog rata bilo napredno i jako, lijepo uređeno, ali više zadružnim radom jer ljudi na vlasti nikada nisu zaboravili buntovnost Virovaca zbog zemljišta Zemljišne zajednice od 1904. do 1907. kada su pobunu ugušile tri satnije 53. pješačke pukovnije, odnosno buntovnost koja je proizlazila iz krajiškoga, a ne kmetovskog karaktera tog stanovništva, pa niti jedna državna ustanova višeg reda a gospodarskog značenja nije bila locirana u Virju. U 20. stoljeću potpuno je zanemareno i zaboravljeno da su Šemovci i Virje nekoć bili središte satnije i na glavnoj cesti Nova Gradiška - Drava, koja je nužno utjecala na odvijanje života na tom području. Virje je s ilircem Ferdom Rusanom i s novinama Perozlava Ljubića »Podravac«, odnosno »Hrvatske novine« na prijelazu stoljeća bilo nadaleko poznato.⁵ To je selo bilo primjer kako su se gospodarstvom mogli nadvisiti politički problemi, premda treba napomenuti da je Virje bilo gotovo jednonacionalno te osim desetak Židova i još manje Srba, pripadnika drugih narodnosti nije ni bilo. Stoga je katoličko stanovništvo bilo jedinstveno u okupljanju oko svojega župnika Martina Kovačevića. Brigu o uređenju Drave vodila je Đurđevačko-koprivnička Vodna zajednica te su zbog te regulacije, ali i pošumljavanja hrastom lužnjakom, srednju Podravinu počele poplave manje mučiti nego prije iako je bilo nekih godina kada su se oranice u nizini našle pod vodom.

Kratak osvrt na političko djelovanje

U desetljeću prije Drugoga svjetskog rata Virovci su stalno bili nezadovoljni vlastima, stalno u opoziciji, nastavljajući tako svoju tradiciju, ali i karakteristiku koja im je omogućila da prežive u vremenu kada su bili na prvoj crti u borbi protiv Turaka. Virovci su bili katolici i stoga je kod njih Crkva uvijek imala snažan oslon. No, oni su bili i buntovnici pa su bili pristaše dr. Vladka Mačeka od 1928. do 1939. godine, ali su 1939. pokazivali snažnu sklonost skretanja ulijevo, prema komunistima, a protiv »gospodi«. Ta je pojava zabilježena i kod Mihovila Pavleka Miškine. Vjerojatno su bili takvi zato što su bez dovoljno zemlje uvijek bili na rubu proletarizacije te su prihvaćali i poslove prijevoza ako su imali konje, odnosno bilo kakav sezonski rad. To ih je stavljalno u skupinu koja se zove »seljaci radnici«. Zapravo, prije bismo mogli reći da je riječ o socijalističkoj svijesti jer se ni Miškina ni Virovci nikada nisu odricali svojega malog doma i nisu bili pristaše kolektivizacije, što su dokazali dosta jakim otporom ulasku u zadruge nakon Drugoga svjetskog rata.

Najveće hrvatsko selo Virje sa 9526 stanovnika nije 1928. godine imalo organiziranu Hrvatsku seljačku stranku. No, stranka se počela organizirati te je predsjednik postao Pavao Mrazek, a tajnik dr. Josip Široki, prvi naš doktor muzikologije, koji je skromno živio u Virju napustivši javno djelovanje (rođen 8. III. 1882.). Stanovnici Virja su više nego Novigradani pristajali uz Stjepana Radića. Uostalom,

³ Zagreb, prvi svezak 1936., drugi 1939.

⁴ Zdenka Šimončić-Bobetko, Mijena strukture podiobe zemljišnih gospodarstava u Hrvatskoj 1895. - 1931. **Povijesni prilozi**, 12, 1993., 269 i 273.

⁵ **Jedinstvo**, Petrinja, 18, 27. IV. 1930. - Naša zemljoradnička zadruga.

vlast je uspjela razdvojiti ta nekoć veoma povezana dva mjesta te je Novigrad Podravski bio pod koprivničkim kotarom, a Virje je pripalo đurđevačkom kotaru i sve su se njegove više institucije nalazile u Bjelovaru. Međutim, Đurđevac kao kotar nije imao u međuratnom razdoblju ni svoje novine, ni dopisnika za uredništva drugih novina pa su vijesti iz Virja slabo dolazile do uredništva koprivničkih, bjelovarskih i virovitičkih novina. S obzirom na to, Virje je sa svoja dva lista u međuratnom razdoblju bolje stajalo. Budući da je uništena arhivska građa općine i kotara, vrlo je teško rekonstruirati politički, gospodarski i kulturni život Virja jer su do centralnih novina u Zagrebu stizale vijesti samo povremeno. Dne 8. prosinca 1928. godine glavni trg u Virju proglašen je Trgom Stjepana Radića, a u to je vrijeme situacija u Zagrebu bila gotovo revolucionarna.⁶ No, bilo je i hrvatskih nacionalista pa je primjerice, Fran Lauš tražio nekoliko dana prije od Društva Braće Hrvatskoga Zmaja da ga upišu u družbu, istaknuvši: »Ja sam inače posjednik u Virju. Posjedujem i veliku vlastitu biblioteku, bavim se mnogo knjigom, poznata mi je dobro hrvatska povijest, književnost i sve grane hrvatskoga narodnog života. U ovaj čas namješten sam u poreznoj struci kod općine Virje«. ⁷ Bilo je i onih koji su čvrsto stajali uz Jugoslaviju, smatrajući da ta država mora biti jedinstvena i jaka da bi se održala i da ne bi bila podijeljena među drugim narodima (Fran Šignjar). Iz Zagreba ili većih centara, gdje su radili povremeno, Virovci komunističkoga opredjeljenja donosili su komunističke ideje koje su lokalni stanovnici rado slušali jer su zbog siromaštva bili skloni komunizmu još od vremena Oktobarske i revolucije Bele Kuna. Stoga se oko Franje Benka okupilo nekoliko komunista.

Do jeseni 1929. godine zbog potpadanja pod Osječku oblast Virje je gravitiralo prema Slavoniji. Osnutkom Savske banovine te su veze postajale sve slabije i javila se nova orijentacija prema Zagrebu. Međutim, pogranični položaj Virja i blizina ustaškoga logora Janka pusta u Mađarskoj ima također izvjesnog odraza na raspoloženje dijela naroda te se javljaju veliki protivnici režima u Beogradu.

Godine 1932. na adresu Gjura Matoničkina iz virovske Hrvatske štedionice upućena je »Radnička borba« iz Clevelanda, ali je zaplijenjena već u Ljubljani. U tom je listu pisalo da je u Americi umro Franko Kalčec iz Virja, koji je radio u američkim rudnicima kao rudar.⁸ Virje je, kao i Đurđevac, bilo pod jakom žandarmerijom paskom zbog ustaša u Janka pusti te se kontrolirao svaki dolazak stranaca, pokućarca, pa čak i izletnika.

Virje je do osnutka Savske banovine u jesen 1929. godine administrativno potpadalo pod Osječku oblast te je gravitiralo prema Slavoniji, što je bilo dobro jer su se virovske oranice smatrale dijelom bogatih slavonskih oranica koje su bile žitnica Hrvatske. Nakon toga je Virje bio granični teritorij Savske banovine i smatran je područjem koje može dati dosta utovljenih svinja za izvoz, ali koje ima i dosta problema.

Međutim, politički pritisak bio je velik. Dne 17. svibnja 1933. godine rastureno je u Virju Društvo prijatelja gradišćanskih Hrvata, što je dotad omogućavalo Virovcima da preko Ždale kontaktiraju s mađarskim seljacima i trgovcima koji su imali vrlo kvalitetnu tekstilnu, kožarsku i prehrambenu industriju.⁹

Zakon o općinama donesen je 24. ožujka 1933. i tada je trebalo ponovno birati općinske zastupnike. Budući da je Hrvatska seljačka stranka bila zabranjena, Općinski odbor nije mogao biti sastavljen od njezinih članova. Stoga je Općinski odbor bio imenovan, a ne biran.

Tek 18. listopada 1936. godine održani su prvi izbori, a toga je dana bio i godišnji sajam. Kolar Stjepan Kucel, član bivšeg HSS-a, dobio je 1162 glasa, a seljak Mijo Fancev iz nezavisne stranke samo 279 glasova te je 28. listopada 1936. održana prva sjednica novoizabranoga Općinskog odbora u prisutnosti narodnog poslanika Franje Novakovića.¹⁰ Tijekom Banovine Hrvatske općinski je načelnik bio Mijo Fancev

⁶ Dom, 51, Božić, 1928.

⁷ Hrvatski državni arhiv (Dalje: HDA), fond Braće Hrv. Zmaja, kut. 117. - B. 2101/1928.

⁸ HDA, Zbirka politička situacija (dalje XXI), kut. 44/2654 - izvještaj od 3. III. 1932.

⁹ Isto, 50/3049 - 1933. - izvještaj od 3. VI. 1933.

¹⁰ HDA, Zbirka izbora (XXIII), kut. 18/297. - Ban. uprava Sav. banovine - Pov II 6102/27. IX. 1936.

iz obitelji glasovitoga filologa i književnoga povjesničara Franje Fanceva, a on je bio i zamjenik narodnoga poslanika Franje Novakovića. Poslovanje Općine vodio je općinski bilježnik, a u razdoblju velike svjetske krize bio je to Ivan Abramović.

Iako je stanovništvo Virja bilo brojno, političari monarhističke države posvećivali su mu malo pozornosti pa za tih deset godina niti jedan političar nije posjetio Virje, a i Maček je došao samo jednom.

Na izborima 11. prosinca 1938. godine pobijedili su mačekovci, ali je narod zapravo glasovao za ono što mu je govorio Mihovil Pavlek Miškina koji je 7. siječnja i 26. studenoga 1938. održao sastanke u Novigradu Podravskom. U Virju je osnovana Seljačka zaštita, poluvojna organizacija seljaka. Narodni poslanik Franjo Novaković iz Molva umro je 6. siječnja 1939. godine. Novi poslanik za Virje i Đurđevac postao je Tomo Vojković, a njegov zamjenik Petar Madjerić iz Virja, koji je ujedno bio i predsjednik kotarske organizacije HSS-a. Oni su pokušali pomiriti dvije suprotstavljene grupe Hrvatske seljačke stranke. Prva je bila desne, već tada gotovo ustaške orijentacije, a okupljala se oko dr. Vladimira Sabolića, đurđevačkoga odvjetnika. Druga grupa vezala se uz đurđevačkog seljaka Marka Matkova koji je bio lijeve orijentacije i vrlo aktivan u livadarstvu. Seljaštvo je bilo nezadovoljno zbog jeftinog otkupa stoke, koja je potom na osnovi kliringa izvožena u Treći Reich.¹¹

U mjesnoj organizaciji HSS-a u Virju također je bilo mnogo previranja. Početkom 1940. godine za predsjednika je bio izabran Petar Mađerić, za potpredsjednika Franjo Šoš, za tajnika Ivan Matoničkin, a za blagajnika Andrija Babec. Odbornici su bili: Stjepan Ivurek, Bolto Pankarić, Ivan Crnjaković, Stjepan Ljubić, Jakob Barberić, Valent Ljubić, Drago Mesarov i Mijo Kečkeš. Već 18. veljače 1940. godine vodstvo stranke je izmijenjeno te je za predsjednika izabran Petar Hrženjak, za potpredsjednika Gabrijel Hatadi, za tajnika Stjepan Čorba, a za blagajnika Ivan Široki. Odbornici su postali: Đuro Antoljak, Petar Ljubić, Jakob Barberić, Stjepan Lukić, Đuro Nožar st., Stjepan Grivić, Petar Ormanec i Stjepan Gašpari.¹²

Poljoprivreda

Devedeset i pet posto stanovništva Virja bavilo se poljoprivredom. No, gustoća stanovništva po jednom četvornom kilometru bila je prevelika da bi se moglo živjeti samo od prodaje poljoprivrednih proizvoda. Stoga su se ljudi u tom kraju počeli intenzivno baviti svinjogojstvom, konjogojstvom i stočarstvom. Zahvaljujući tom »industrijskom radu poljoprivrede«, Virje je bilo poznato po uzgoju i izvozu stoke. Međutim, 1926. godine počele su padati cijene poljoprivrednih proizvoda, a tijekom šestosiječanjske diktature postale su gotovo manje od proizvodnih troškova. Profesor Viktor Pogačnik, rodом Đurđevčanin, koji je 1933. bio ministar šumarstva i ruda, došao je 7. siječnja te godine u Virje kako bi prisustvovao završetku prvoga poljoprivrednog tečaja i domaćinske škole koja je trebala utjecati na odgoj uzornih domaćica. Žena Viktora Pogačnika bila je sestra uglednoga člana HSS-a Đure Basaričeka koji je ubijen 20. lipnja 1928. u beogradskoj Narodnoj skupštini. Kao pristaša vladine Jugoslavenske radikalne seljačke demokratske stranke, Pogačnik je u dvorani vatrogasnoga doma održao govor kojim je upozorio na tešku krizu i pokušaje vlade u Beogradu da riješi problem zaduženja seljaštva, pokušavajući djelovati umirujuće na nezadovoljne virovske pristaše HSS-a.¹³ Pogačnik je pokušao savjetovati vladi da smiri nezadovoljstvo u tom kraju posebnom brigom za poljoprivrednike.

O Virju kao jednom od najnaprednijih sela u Hrvatskoj počelo se pisati. Ing. B. Teodorović iz Škole narodnog zdravlja objavio je 1935. godine članak »Napredno Virje« u kojem opisuje kako Virovci žive i rade, stavljajući ih za uzor drugima i ističući da se o Virju zna ne samo u Jugoslaviji, nego i u

¹¹ HDA, XXI, 80/5504/1939. - Pov. 784 od 5. V. 1939. i Pov. 1749 od 4. XI. 1939.

¹² **Podravac** br. 40, 1940.

¹³ HDA, XXI, kut. 50/3049-1933. - Izvještaj od 3. II. 1933.

Bugarskoj i Poljskoj te se i tamo naziva »uzornim« selom.¹⁴ Osobito je spomenuo čistoću Virja. Teodorović je napisao: »Virovska općina, tri sela: Miholjanec, Virje i Virovski Konaci, navodno broji oko 10.000 stanovnika. Od toga polovica po prilici otpada na selo Virje. To je dakle jedno od najvećih sela u Jugoslaviji. Ono je gusto izgrađeno zidanicama u nekoliko širokih ulica. Zidanice su crijepom pokrite. Usred sela je malo šetalište s crkvom i par javnih zgrada: osnovna i građanska škola, vatrogasni dom, dom Hrvatske seljačke zadruge, općina itd.(...) Upadaju u oči mnogi bicikli. I žene voze bicikle. Viđa se također mnoga kola koja se ne kreću ni odviše brzo ni odviše polako. To je zato jer ih ne vuku konji niti volovi nego - krave! To su krave koje uz to daju i mlijeko i meso. Nije dakle mala zasluga Podravca, osobito Virovca, kao marvogojca da je takvu kravu uzgojio«. ¹⁵

Potom navodi: »Ulični pločnici popločeni su opekom ili su nasuti lešom. Očito su Virovci nastojali da se zaštite od blata i prašine. (...) Kao u Srijemu ili u Vojvodini, nanizale su se kuće uzduž uličnih pločnika jedna do druge. Kuće su obično užom stranom okrenute na ulicu, jer su dvorišta - zbog guste naseljenosti - razmjerno malena. Često ostaje jedva dovoljno fronte uz kuću za provoz«. Teodorović je opisao i izgled dvorišta i kuća: »Iako Virovci nisu dali nikakav svoj tip kuće, oni su ovaj stari tip nastojali izvana i iznutra što bolje uskladiti s iskustvima i usavršenjima građevinske prakse. Time su i s higijenske strane postigli mnogo. Tako su u sobama uobičajili polagati podove iz mekanog drveta. U hodnicima i djelomice u kuhinji, tj. pored štednjaka, zatim u komorama i sličnim prostorijama redovito prave betonske podove. Svi su ti podovi trajni, lako se peru, u usporedbi sa zemljanim podovima imaju oni i drugih prednosti koje ovdje nije potrebno nabrajati. Tako isto žbuka, vanjska i nutarnja, kao i žbuka stropova, pravi se posvuda u kući i dobre je kvalitete. Ovo je također od osobite higijenske važnosti: glatka, fina žbuka čišća je i svjetlija od hrapave: na hrapavoj žbuki lakše se hvata i bolje se drži prašina i plijesan«.

Hvalio je to što su Virovci umjesto starinskih štednjaka koristili zidane ili željezne štednjake kojima se sigurnije, brže i bolje priprema topla hrana. Istaknuo je da stanovnici u pećnicama suše i sireve (prge) koji na taj način nisu izloženi muhami. No, kritizirao je što su mnoge kuće vlažne te što se uobičajilo da se podižu najmanje 50 centimetara iznad površine, a to nije dovoljna zaštita od velike vlage. Naveo je također da sobe imaju dovoljno velike i dobre prozore, ali i gornje prozore (oberlicht). Ukrašene su cvijećem u loncima ili svježim cvijećem u vazama, prostiračima od rogozine ili sagova tkanih od šarenih krpica, a muholovke štite prostorije od muha. Jedna od članica Društva naprednih domaćica, Marija Šibar, osigurala je kuću mrežama protiv muha što ju je stajalo samo 45 dinara.¹⁶

Zbog takvih napisa Virje je uvršteno u seljačku turističku destinaciju, stoga su ga 15. ožujka 1936. godine posjetili učenici Seljačkog učilišta iz Zagreba. Valent Carek iz Hrvatske seljačke zadruge rekao im je da u Virju nema bogatog seljaka, ali da nema ni sirotinje te da je to plod sloge i zadrugarstva. Prvi su put ti izletnici čuli i pjesmu »Lepo ti je belo Virje, huja haj«, vidjeli stoku plemenite pasmine, čuli da se seljak prilagođava proizvodnji onoga proizvoda koji se najviše isplati i razgledali silose. Autor članka o tom izletu Restak nazvao je Virje »uzor selom«. ¹⁷

U Virju je 20. i 21. rujna 1936. godine, i to u Zadružnom domu, bila priređena izložba povrća. Otvorili su je Magica Šikulac, predsjednica Društva naprednih domaćica, te ing. Višak, agronom đurđevačkog kotara. Posjetitelji su došli sa svih strana, pa čak i iz Mraclina pokraj Velike Gorice. Stanovnici su se povrtlarstvom počeli baviti iz nužde jer je svako domaćinstvo moralo uzgojiti povrće za svoje potrebe, a osobito ga je trebalo konzervirati za dugu i hladnu zimu u tim krajevima. Zato su

¹⁴ B. Teodorović, Napredno Virje. *Narodni napredak*, 1935, 11 - 12, 31. XII. 1935., str. 267. Objavljeno i u *Gospodarskoj slozi*, 1938., br. 11, str. 2.

¹⁵ *Isto*, str. 260.

¹⁶ *Isto*, str. 262.

¹⁷ *Zdravko Restek*, Izlet đaka Seljačkog sveučilišta u Podravinu i Hrvatsko zagorje. *Narodni napredak*, 1936, str. 74 - 80.

Župna crkva Sv. Martina u Virju nalazi se u parku u središtu mjesta (snimljeno između dvaju svjetskih ratova, gore), te jedna od tipičnih virovskih ulica (Mitrovica) iz prve polovice 20. stoljeća (dolje)

bili organizirani domaćinski tečajevi o pripremanju povrća za zimu, kao i povrtlarski tečaj s poukom kako da vrt bude tijekom cijele godine obrađen i posađen. Povrtlarski tečajevi održani su 1934., a jedan i 1936. godine.¹⁸

Tijekom krize, ali i povremeno nakon nje, bilo je problema s izvozom stoke. Virovci su za svoje bikove, isporučene u jesen 1935. godine te izvezene u Italiju, dobili novac tek 1937. pa je 30-godišnje zalaganje Stočarske udruge za izvoz postalo u tom razdoblju predmet nezadovoljstva. Naime, stoka isporučena u Italiju nije plaćena jer su zbog sankcija Lige naroda bile prekinute trgovačke veze između Jugoslavije i Italije. Mnogo se tada govorilo o Zakonu o razduženju seljaka, a zaduženi seljaci nisu mogli doći do svojeg mukom zarađenog novca. Sve to djelovalo je demoralizatorski. Tek nakon 17 dugih mjeseci stiglo je u Stočarsku udruhu 34.000 dinara, i to pošto su seljaci intervenirali čak i kod bana Viktora Ružića. No, tada je Stjepan Markov izračunao da je uzgoj toga bika stajao 4200 dinara, s time da je 14-mjesečni bik, težak 550 kilograma, prodan za 4000 dinara te je utvrdio da je 17 mjeseci nakon čekanja seljak bio na gubitku 945 dinara. Ogorčeno je napisao što vrijedi da k njemu dolaze ekskurzije iz drugih krajeva, koje ga hvale i veličaju uspjeh njegova rada, kada je naličje seljačkog života takvo da nema ni otkud pomoći. Odbornici dolaze 2 do 5 puta godišnje na sjednice, potpišu zapisnik posljednje sjednice i nestanu, zaokupljeni svojim brigama.¹⁹

Seljaštvo je tražilo da bude osnovana poljoprivredna komora i 26. srpnja 1937. godine u Sabornici u Zagrebu bio je izabran odbor u koji je ušao i Ivan Šikulec iz Virja. No, taj odbor uopće nije proradio pa je želja o osnivanju poljoprivredne komore ostala neispunjena, iako je zemlja bila agrarna.²⁰

Ipak, Gospodarska sloga prokrčila je put i do Virja. Petar Madjerić iz Virja postao je kotarski povjerenik Gospodarske sloge, kao organizacije HSS-a, koja se brinula o prodaji seljačkih proizvoda u Treći Reich koji je sve kupovao na osnovi kliringa. Tomu je mnogo pripomogla i gradnja željezničke pruge od Koprivnice do Varaždina (1937.), jer su se poljoprivredni proizvodi i stoka iz Podravine mogli preko Maribora najkraćim putem izvesti u Treći Reich.²¹ Sredinom siječnja 1939. godine Gospodarska je sloga u Virju obilježila svoj dan, a ing. Vučković, izaslanik Sloge iz Zagreba, predavao je o ciljevima te organizacije.²²

U Virju je djelovao veterinar Ivan Kovač koji je imao privatnu veterinarsku stanicu, a poslije se pridružio partizanima te prešao u državnu službu.

Bankarstvo

Obje virovske štedionice, Prva virovska dionička štedionica (1897. - 1945.) koju su vodili Kohn i Virjanić, te Hrvatska štedionica (1900. - 1945.), poslovale su kontinuirano i solidno do velike svjetske krize, okupljajući i plasirajući domaći kapital na svojem području. Godine 1927. dionička glavnica Prve virovske dioničke štedionice iznosila je 180.000 dinara i ta je štedionica bila jača od Hrvatske štedionice. Neki su u njoj imali velike uloge, a zanimljivo je da su ulagali i oni koji su radili u Zagrebu. Primjerice, Jakob Vrapčević iz Virja 497 imao je 1. siječnja 1929. godine ulog od 51.750 dinara, koji se do Drugoga svjetskog rata smanjio, a u ožujku 1944. taj je ulog bio likvidiran. Kata Pavunić iz Virja 633 imala je 1. siječnja 1931. godine ulog od 53.000 dinara, koji je početkom 1941. iznosio samo 18.582 dinara. Marica Jakupović iz Virja 1040 imala je početkom 1931. godine na štednji čak 60.300 dinara, a 1938. izvukla je polovicu svote koja se do ljeta 1945. pretvorila u samo 2042 dinara.²³ Prva

¹⁸ Josip Munzar, Izložba povrća u Virju. *Narodni napredak*, 1936, 217 - 219.

¹⁹ Stjepan Markov, Pismo iz Virja. *Narodni napredak*, 1937., str. 240 - 244.

²⁰ HDA, Zbirka Gospodarstvo (IV), kut. 2. - Zapisnik Poljoprivredne komore 30. VI. 1937.

²¹ HDA, XXI, 75/5159 - 1938. - Pov 816 od 5. VI. 1938.

²² Isto, 80/5504 - 1939. - Pov 261 od 5. II. 1939.

²³ HDA, fond Prve virovske dioničke štedionice. Upisnik.

hrvatska štedionica bavila se i proizvodnjom drva, odnosno piljenjem i prodajom drva u svojim pilanama pa se na njenoj stavci nalazilo 1935. godine 185.067 dinara. Taj je iznos do početka 1941. godine smanjen na 113.018 dinara, a 1945. na samo 7373 dinara. Neki su ulozi bili pod lozinkom.

Kamate tih štedionica su se mijenjale, ali uglavnom su iznosile 6 posto. No, štedni ulozi nisu više bili tako sigurni kao prije 1914. godine kada su kamate iznosile samo 4,5 posto. U radu virovskih štedionica počela se osjećati agrarna kriza i novac je postajao sve veća rijetkost pa su obje štedionice jedva preživljavale. Dakako da je velika svjetska kriza svojim kompleksnim djelovanjem na trgovinu, a osobito na poljoprivredne proizvode, opustošila i rad tih štedionica koje su nakon toga stupile u likvidaciju. No, ona se oteгла sve do Drugoga svjetskog rata, a pritom štedionice više nisu mogle utjecati na razvoj gospodarstva na virovskom području.

Najjača kreditna ustanova za kojom su posezali svi Virovci bila je Hrvatska seljačka kreditna zadruga koja je osnovana 1903. godine. Ta je zadruga davala seljacima manje kredite, onemogućivši time zelenišenje te prisilivši ostale dvije štedionice da budu solidne bankarske kuće.

Trgovina

Glavni trgovci bili su Matiša i Šoš. Dok je prvi držao trgovinu mješovitom robom, Šoš se specijalizirao za manufakturnu robu, postisnuvši Židova Alberta Weisa koji se odselio u Novigrad Podravski. Šoš i Matiša nisu bili konkurentni, ali su dobrim poslovanjem onemogućavali rad drugih manjih trgovina koje su se otvarale i zatvarale ovisno o trenutačnom stanju.

Mnogo toga se odvijalo na sajmu, osobito na novom sajmištu, sagrađenom u Kolodvorskoj (prije Konačkoj) ulici. Tjedni sajmovi održavali su se subotom, dan nakon sajma u Novigradu Podravskom, pa su trgovci stokom mogli bez posebnoga troška prisustvovati na oba sajma. Nekoliko puta godišnje održavali su se i godišnji sajmovi, i to: 20. siječnja na Fabijanovo, 4. travnja na Izidorovo, 1. svibnja na Filipovo, 25. srpnja na Jakopovo, 21. rujna na Matejevo i 11. studenoga na Martinje. Na Filipovo su se nudile sluge u službu, no njihovo je zapošljavanje u Virju bilo u međuratnom vremenu slabo jer su poljoprivredne radove uglavnom obavljali sami članovi obitelji. Na sajmove su dolazili i brojni obrtnici te pokušarci, a nabava robe iz Mađarske bila je gotovo potpuno onemogućena.

Virovci su sudjelovali i na poljoprivrednim izložbama koje su se počele organizirati od 1928. godine. Književnik Slavko Kolar doveo je 17. svibnja 1933. godine u Virje poljoprivrednu izložbu u vlaku, koja je izazvala mnogo pozornosti, osobito peradara, jer su bile izložene nove vrsti peradi.²⁴

Virje je imalo i dvije apoteke, a u selu je djelovao i liječnik Palmović. Apoteku na Prometnom trgu na početku Goričke ulice, gdje je još 1926. bilo svratište Rusan, u desetljeću prije Drugoga svjetskoga rata vodio je Stjepan pl. Taboršak, zvan Puba, podrijetlom iz Hrvatskoga zagorja, dok je drugu u ulici Mitrovica 524 (Čihvarova kuća) vodio Janson i kasnije ju je preuzeo Čanjevac.

Industrija

Industrije gotovo i nije bilo. Zbog žitnog zakona, ali i isplate mlađe kćeri koja se udala za Josipa Hasenauera i kupila na otplatu mlin u Bačkom Petrovcu u Bačkoj, mlin Matije Peršića i njegove kćeri Jelisave Kolar zapao je u tešku krizu. Najprije nisu mogli zamijeniti istrošene strojeve, a kada su 1939. godine naručili i platili novi motorni stroj kod Gamza u Budimpešti, on im nikada nije bio isporučen u Virje. Mlin se bavio uglavnom ušurnom meljavom, prodajući brašno na malo u trgovini brašna u Koprivnici koji je vodila kći Jelisava Kolar. Uz to, bavili su se piljenjem drva za seljake jer je uz mlin

²⁴ Podravske novine, 8, 25. II. 1933.

postojao venecijanski gater. Parni stroj od 60 KS nije bio dovoljan da istodobno rade mlin i pilana pa je jedno isključivalo drugo. Cijena žita bila je tada određena, a mlinovi u Novigradu Podravskom i Braunov mlin u Đurđevcu, kao veći i s kvalitetnijim strojevima, ali i brašnom odvlačili su komitente od Virja. Mlin je živio od malog okružja koje se protezalo od Molva do Šemovca, ali tu i nije bilo mnogo žita. Seljaci su uglavnom sadili kukuruz pa su se i hranili uglavnom kukuruznim kruhom, a bijelo brašno bilo im je potrebno samo tijekom blagdana za kolače. Kukuruz, osim brašna potrebnog za žgance, sami su žrvnjali, hraneći njime perad i svinje, a to su bili glavni prodajni proizvodi toga područja. Iako građen kao eksportni 1911. godine, u vrijeme gradnje željezničke pruge kroz Virje, Peršičev mlin to nikada nije postao i radio je samo s četvrtinom kapaciteta, a nekoliko je mjeseci godišnje i stajao.

Drugi mlin Steidela bio je motorni i manjih kapaciteta, ali je zbog lokacije u Mitrovačkoj ulici seljacija bio bliži. Zato je uspješno konkurirao Peršičevu mlinu, a imao je i pilanu te nije bilo potrebno usklađivati njezin rad s mlinom.

Za meljavu su se stanovnici Virja služili i vodenicama na Dravi, a malih je mlinova bilo i na potoku Zdelji.

Zanimljivo je spomenuti da je 1940. godine u Virju radila Higijenska mljekarna koja je proizvodila čajni maslac.²⁵

Osim toga, Virovci su se opskrbljivali i ciglom iz dviju ciglana. Jedna od njih pripadala je obitelji Fantoni iz koje je potekao i sveučilišni profesor Raimond Fantoni, poznati stručnjak za strojarstvo.

Obrtništvo

Tradicija obrtničkoga rada potječe još iz vojnih vremena. U Virju se moglo popraviti i nabaviti sve što je bilo potrebno jednom domaćinstvu jer su obrtnici bili udruženi u Gospodarsku bratovštinu. Poslije je osnovan Obrtnički zbor, a 29. veljače 1911. godine i Mjesna organizacija Saveza hrvatskih obrtnika u kući Ane Tottar. Za predsjednika je bio izabran Rudolf Schmidt, a nakon njegove smrti za povjerenika je izabran bravarski obrtnik Stjepan Kovačević. Ta je organizacija 1911. godine imala 68 članova, a 1933. samo njih 26 iako su odbornici bili Stjepan Grgec, Petar Piskor, Stjepan Stružan, Josip Legrad, Martin Golub i Ferdo Richter, zastupajući razne obrtničke struke, a u nadzornom odboru Valent Jakupanec i Martin Jakubin.²⁶ Obrtnici su poslije 1932. morali biti učlanjeni i u obavezno Udruženje obrtnika za kotar Đurđevac, no čini se da su svoje društvene i nabavljačke potrebe zadovoljavali uglavnom preko Saveza Hrvatskih obrtnika. Međutim, razvoj obrtništva u Virju silno je kočilo to što nisu imali električne energije, a pokušaji mlinara Matije Peršića da se Podravina elektrizira iz Fale kod Maribora 1933. godine propalali su zbog nedostatka novca. Akcija za elektrifikaciju priključenjem na vod Zagreb - Bjelovar nije niti počela do Drugoga svjetskog rata.²⁷

Pojedinci su bili vrlo aktivni u određenim sekcijama Saveza hrvatskih obrtnika. Zbog teškoća prouzročenih Zakonom o žitu, temeljem kojega je država imala monopol, mali mlinarski obrtnici osnovali su zajednicu kojoj je pročelnik bio Matija Peršić, mlinar iz Virja. Zajednica je pokrenula i svoj list.²⁸ No, država nije ispuštala kontrolu nad žitom i brašnom iz svojih ruku pa je otkupljivala i ušurno brašno po obavezno niskoj cijeni.

Iz redova obrtnika potječe i kovač Franjo Plemenčić koji je od 1931. do 1940. godine bio zapovjednik Vatrogasnoga dobrovoljačkog društva. Plemenčić je prvi nabavio veliki stroj za vršenje žita pa se onda prešlo na moderniji način vršenja, iako su se manje količine žita još vršile na starinski način.

²⁵ *Almanah Nova riječ*, Zagreb, 1940., reklama.

²⁶ *Spomen-spis Saveza hrvatskih obrtnika* (1908. - 1933.), Zagreb 1933., 309.

²⁷ *Podravske novine*, 9, 4. III. 1939.

²⁸ *Spomen-spis*, n. dj., 389.

Ne treba zaboraviti ni tiskaru Eugena Finka do 1931, odnosno Milka Tišljara od 1931. do 1945. godine. Tišljar je 1939. oživio izdavanje lista **Podravac** u kojem je moguće naći fragmentarne, ali zanimljive podatke o gospodarskim, kulturnim i društvenim pitanjima Virja.

Zadrugarstvo

Godine 1868. u Virju je osnovana Gospodarska bratovština, a vodio ju je Ferdo Rusan. Uz petrinjsku, to je bila jedina bratovština u sjevernoj Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Preko nje su Virovci nabavljali loznjake, mlade voćke, bikove za rasplod, čak i kvalitetno vojvođansko brašno za fine kolače (tzv. Adu, te su mlinari u Peršičevu mlinu napisali u silosu na drugom katu stihove: »Matiša prodaje Adu, tu starom Peršiču živjeti ne dadu«). Virje je bilo poznato po zadrugarstvu i u tome je prednjačilo u Hrvatskoj.

U proljeće 1930. godine Virje je imalo tri seljačke kreditne, dvije konjogojstvene i četiri marvogojstvene zadruge, a postojala je i pčelarska, livadarska i peradarska te zadruga za uzajamno osiguranje stoke. Godine 1930. u Virju je djelovalo čak 13 zadruga koje su bile zasnovane na natjecateljskom duhu i pridonosile su razvoju cijeloga sela.

Kreditna zadruga je 1930. godine imala 2,836.400 dinara svojeg novca. Od tog je iznosa seljacima dano 1,769.383 dinara, a kapital zadruge je iznosio 4,369.466 dinara, što je bila vrlo lijepa svota.²⁹

Najvažnija je bila **Hrvatska seljačka zadruga** koja je imala čak 620 članova, a u vrijeme konjunktura bilježila je promet od 20,000.000 dinara. Ulozi zadruge iznosili su četiri i pol milijuna, od čega je milijun i pol dano za zajmove, a tri milijuna su bila uložena uz 1 posto kamata na uloge. Kamate na zajmove iznosile su 15 posto i bile su vrlo visoke. Zadruga je 1931. godine podigla Zadržni dom prema nacrtima Škole narodnoga zdravlja u Zagrebu i troškom od 300.000 dinara, od čega je dio uzet na kredit. To je zadrugu opterećivalo i 1935 godine.

Poznate su bile marvogojske zadruge, koje su brojile od 150 do 200 članova. Pojedini uzgajivači, primjerice Mato Carek, Stanislav Florewski, Petar Remetović i braća Štušić, dobitnici su brojnih nagrada na izložbama stoke. Florewski je na stočarskoj izložbi Savske banovine dobio 1933. prvu nagradu za krave i tele, a nagrade je dobivao i prije. Ing. Teodorović upozoravao je da se provodi kontrola muznosti. Stjepan Markov, bivši đak Seljačkog sveučilišta u Zagrebu, s pomoćnicima je određivao količinu mlijeka i masnoću. Krave su se ocjenjivale, a provođeno je i ispitivanje na klice tuberkuloze. No, zbog siromaštva Virovci nisu imali dobre staje, a to je često izazivalo velike probleme u držanju većeg broja stoke.³⁰

Kasnije je broj zadruga smanjen, a uoči Drugoga svjetskog rata djelovale su Zadruga naprednih livadara (od 1929.), Zadruga za osiguranje stoke (od 1930.), Zanatlijska i Štedna te Kreditna zadruga, kao i povjereništvo Gospodarske sloge (od 1935.), koje se bavilo izvozom poljoprivrednih proizvoda i stoke.

Osobito mnogo koristi Virju je donijela Zadruga naprednih livadara, koja je osnovana 17. studenoga 1929. godine na nagovor područnoga agronoma dr. Bože Turine. U tu su se zadrugu odmah učlanila 34 stanovnika Virja. Uz pomoć Higijenskoga zavoda iz Zagreba, 1931. godine počela je gradnja silosa za spremanje zelene krmne hrane. Savez je od poljoprivrednog odjeljenja Banske uprave Savske banovine dobio četiri vagona cementa, od čega je 5000 kilogramo dobilo Virje pa je odmah bilo sagrađeno oko 50 silosa. Tajnik Saveza u Virju bio je Franjo Šoš, također bivši đak Seljačkog sveučilišta, koji je izjavio da u Virju ima i stotinjak betoniranih đubrišta, ali da je većina sagrađena bez državne pomoći. Takvo đubrište, visoko jedan metar, imalo je željeznu rešetku u podu preko koje se osoka iz đubra cijedila u

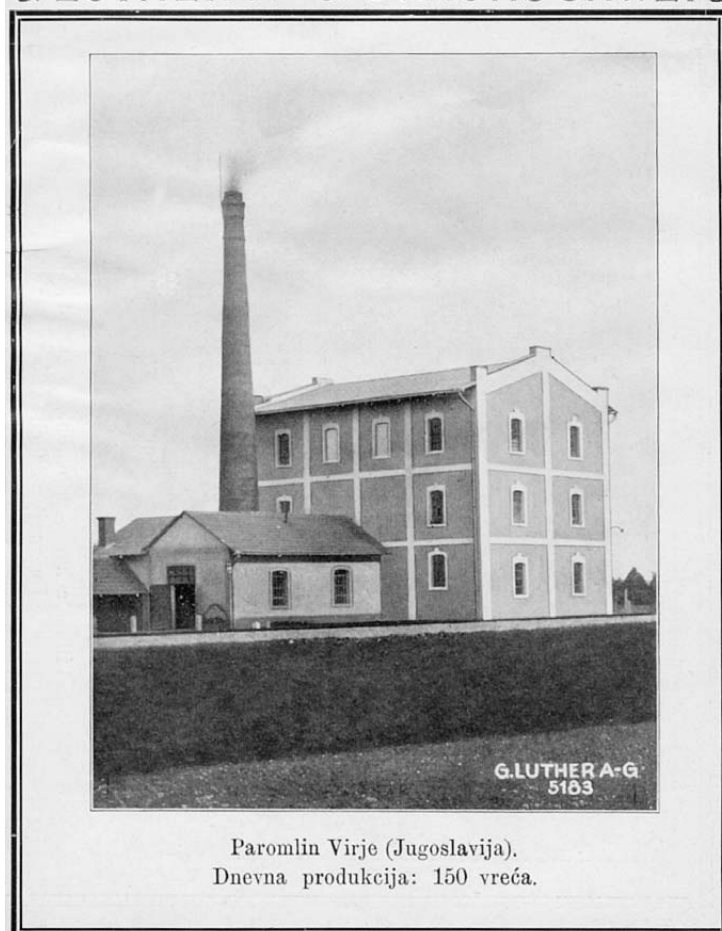
²⁹ **Jedinstvo**, 18, 27. IV. 1930., str. 4. - Naša zemljoradnička zadruga.

³⁰ **Teodorović**, n. dj., 264.

Kuća poznate trgovačke obitelji Tottar u Virju (gore) i zdanje poznatog Peršičevog mlina u Virju (dolje)

TVORNICA STROJEVA I PODUZEĆE ZA GRADNJU MLINOVA
G. LUTHER A.-G. BRAUNSCHWEIG

Parolin Virje (Jugoslavija).
Dnevna produkcija: 150 vreća.

rezervoar, a za odvoz osoke postojale su u selu posebne buradi. Osoka se otpremala na polja pa su urod i trava na tim mjestima bili mnogo bujniji. Ivan Šikulec rekao je da je Virovcima potrebnije uređeno đubrište nego silos te je prikazao redosljed usjeva, tražeći da se nakon pšenice ili raži sadi kukuruz za silose, a onda i kukuruz u proljeće, s tim da se u jesen treće godine sije pšenica, a na proljeće četvrte godine djetelina. Jedne je godine polje trebalo ostati pod djetelinom, a onda sve ponoviti. Teodorović je detaljno objasnio gospodarenje na malom seljačkom dobru.³¹

Zadruga je svoje članove opskrbljivala zdravim sjemenjem odličnih trava po najnižoj mogućoj cijeni. Brojne livade, koje su prije bile beskorisne, postale su bujni travnjaci na kojima više nije bilo kiselih i otrovnih trava. Turina je seljacima govorio: »Livada je majka oranice«. Seljaci su dobivali bolju krmu pa su mogli prehranjivati više stoke, a od nje su dobivali kvalitetni gnoj za oranice. Zadrugu u Virju vodio je Petar Hrženjak koji je bio i predsjednik virovske organizacije HSS-a 1940. godine. Hrženjak je napisao izvještaj o prvih deset godina njezina rada, istaknuvši da je zadruga krajem 1938. imala 170 članova, tj. da se njihov broj od osnutka uvećao pet puta. Od 1935. godine zadrugari su se počeli baviti i uzgojem travnog sjemenja. U razdoblju od 1935. do 1938. godine proizveli su 19.070 kilograma sjemenja za što su dobili 177.955 dinara te se taj posao pokazao rentabilnijim od žitarenja. Hrženjak je istaknuo da će mnogo sjemenja trebati i u Virju gdje još postoje hatari kao Beluši, Županci, Osmanci, Brzdeljevo, Topolovo, Polci i Matočina, »koje je Bog zasejao još negda, dok je sveta stvarjal, a vrag zasmetil z dračom«. Hrženjak je upozorio da treba što prije na tome poraditi jer »dok svi pameti dođu, od nas ni kosti ni mesa!«³²

Zadrugarstvo je u Virju bilo vrlo uspješno pa je sredinom 1932. godine berlinska novinarka Hedviga Mayer pogledala Seljačku kreditnu i Stočarsku zadrugu u Đurđevcu, ali i novi Seljački dom u Virju te je bila zadivljena marljivošću tih ljudi.³³

Godine 1936. osnovana je Nabavljačko-prodajna seljačka zadruga koja je bila vezana uz istoimenu središnjicu u Zagrebu i preko koje se obavljao izvoz na europsko tržište, ali i kupnja gospodarskih strojeva. Tu je zadrugu vodio Valent Carek. U Virju je u veljači 1937. godine održana konferencija hrvatskih seljačkih zadruga te je odlučeno da se stoka izvozi preko te zadruge bez posrednika.³⁴ U Virju je 7. i 8. rujna 1940. održana i glavna skupština Središnjega saveza hrvatskih seljačkih zadruga na kojoj je predsjednik Saveza i sveučilišni profesor dr. Stjepan Poštić podnio izvještaj.

Društveni život

Društveni je život u Virju bio vrlo razvijen bilo da je vezan uz školu, ili uz zadrugarstvo, ili uz svako-godišnje fašinske zabave u gostionici Grgaca (prije Avirović) i Šobaka, a za Uskrs se plesalo i Uskrsno kolo.³⁵ Virje je dalo više znamenitih ljudi, među kojima prednjače Franjo Fancev i Franjo Viktor Šignjar. Iz toga je mjesta i Fabijan Kovač koji je virovskom župniku ostavio rukopis »Iz stogodišnje prošlosti mjesta Virja (1840. - 1940.)«, što je i danas osnova pisanja povijesti Virja, iako je sam više godina živio u Sisku. Nije zanemarljivo ni djelovanje mješovite pučke i građanske škole, čiji su nastavnici davali ton i pečat društvenom životu kroz tradicionalne školske izložbe ručnih radova, ali i kroz rad podmlatka Crvenoga križa i niz drugih aktivnosti.³⁶

³¹ Isto, 265.

³² Petar Hrženjak, Desetogodišnjica Zadruga naprednih livadara u Virju. **Narodni napredak**, 1940, br. 1, 5 - 9. Članak objavljen i u **Podravcu**, 1939., br. 13 - 14, str. 3 - 4.

³³ HDA, XXI, kut. 44/2654 - 1932. - Izvještaj dr. Legovića od 3. VIII. 1932.

³⁴ **Podravske novine**, 9, 27. II. 1937.

³⁵ Martin Matišin, Razglednice, Virje, 1998., 21.

³⁶ Dražen Podravac, Povijest virovske škole. 1759. - 1999., Virje 1999.

Vrlo je aktivan bio i virovski ogranak Seljačke sloge koju je u Zagrebu vodio Rudolf Herceg, često šaljući svoje ljude na ovo područje. Pozornost agronoma privlačilo je Društvo naprednih domaćica, koje je osnovano zaslugom sestara pomoćnica iz zagrebačke Škole narodnoga zdravlja. Godine 1933. to je društvo imalo 50 članica, a samo dvije godine kasnije već njih 150. Članice su se upoznavale s naprednim gospodarenjem, a organizirana su i dva tkalačka tečaja te dva jednomjesečna kuharska tečaja 1933. i 1934. godine. Članice toga društva išle su i na izlete pa su posjetile Zagrebački zbor, banovinsko dobro Božjakovinu i Jadran.³⁷ Domaćice su u Miholjancu pokraj Virja uz pomoć Higijenskoga zavoda sagradile i 30-ak higijenskih nužnika, i to tako što su od potrebne tri vreće cementa dobile jednu buda-va a dvije su kupile. Teodorović se potrudio i nanizao imena 16 domaćica koje su mogle pristati na te uvjete (Katica Adaković, Julka Carek, Marica Ciganović, Marica Grahovec, Anica Grivić, Marica Jakobin, Marica Kovač, Tereza Kovačić, Anica Lauš, Katica Mihoković, Tereza Mrazek, Barica Nožar, Marica Šignjar, Anica Vujičić, Anka Zorović i Dorica Žuškin).

Teodorović je istaknuo da naprednost Virja pokazuje i društvo Zadružne omladine. Stariji zadrugari držali su mladima predavanja, a u Zadružnom je domu postojala dobro opremljena knjižnica i biblioteka. U tom je domu 1933. godine za omladinu organizirana i tromjesečna poljoprivredna škola. Nekoliko su puta mladi priredili i kazališne predstave u savezu s Društvom naprednih domaćica.³⁸

Virovski zadrugari organizirali su i posjete drugim zadrugama. Jedna grupa zadrugara, pod vodstvom ing. Teodorovića i nastavnika građ. škole Ivana Šignjara, otišla je 14. ožujka 1935. godine u Posavinu, a u tome im je financijski pomogla Škola narodnog zdravlja. Razgledali su više staja u Velikoj Mlaci, Velikoj Gorici, Novom Čiću, Orlima, Oborovu, Dubrovčaku Lijevo, Božjakovini i Maksimiru, koje su bile građene prema planovima Škole narodnog zdravlja.³⁹ U Virju je takvu staju imao samo Petar Hrženjak. Ivan Šignjar, koji je predvodio taj izlet, kritizirao je ono što je vidio: »Današnje doba zahtijeva drugog, okretnijeg čovjeka, drugi tip seljačkoga gospodarstva«. Uočio je svugdje nemar u vanjskom izgledu gospodarstava, loše puteve, neograđena i neuredna dvorišta i poplavljenu zemlju te zaključio da bi »podravski seljak umro od gladi kad bi samo nekoliko stotina jutara prepustio milosti Božjoj kao Turopoljci« te da na samoj obali Drave raste kukuruz viši od 3 metra, a sve zaslugom naroda koji je sav svoj život uložio u borbu s oporom prirodom. Gosti su uočili mnoge nemarnosti. Na nekim su mjestima u kukuruznom košu stajala drva, a kukuruz je bio uskladišten u staji. Bili su zaprepašteni što u nekim selima uopće nema kokoši, a jedino je Dubrovčak Lijevi bio »svijetla točka narodnog napredka na našem putu«, i to zahvaljujući učitelju I. Pejakoviću koji je propagirao čistu turopoljsku pasminu svinja te je bez trgovačkih posrednika izvezio u Beč. Šignjar je uočio i slabo poslovanje Mljekarske zadruge u Čiću, koja je jedva prerađivala od 120 do 150 litara mlijeka dok je samo Virje za razna mljekarska poduzeća davalo dnevno oko 3000 litara. Zato u Turopolju nema ni gnojna, pa je i obrađivanje zemlje slabo. Ivan Šignjar je tu razliku pripisao školi, obrazovanju seljaka i nedostatku međusobnog sporazumijevanja. On ističe da od Zagreba do Siska i od Ivanić Grada do Karlovca nema niti jedne jedine više škole te opisuje vrijednost Škole narodnog zdravlja, koja je dosta pomogla Virju na njegovu putu napretka.

Dr. Pavao Tomašić, kotarski načelnik i pristaša HSS-a, u rujnu 1938. godine objavio je putopis »S puta u Virje« u kojem je opisao da je skupina žena i djevojaka iz Mraclina u Turopolju organizirala izlet kamionom u Virje, nazvavši ga podravskim Vavelom. Glavno mjesto posjeta bio je Zadružni dom u Virju gdje ih je primila predsjednica Društva naprednih domaćica, koje je osnovano 1931. na inicijativu Higijenskoga zavoda, a nastojanjem svršenih učenika Seljačkoga sveučilišta Franje Šoša i Marka Markova. Tome je pomogao upravitelj građanske virovske škole Izidor Toth koji je bio virovski učitelj

³⁷ Teodorović, n. dj., 266.

³⁸ Isti, 267.

³⁹ Ivan Šignjar, Ekскурzija Podravaca u Hrvatsku Posavinu. *Narodni napredak*, 1936, 175 - 179.

do 1940. godine kada je premješten u prosvjetni odjel Banske vlade u Zagreb. Predsjednica virovskoga društva bila je 1938. godine Terezija Šumandl (kasnije Sofija Hencel). Društvo nitko nije financirao, nego su sva okupljanja proistekla zahvaljujući inicijativi i sredstvima seljačkih žena u Virju. Tomašić je uputio poruku okupljenim Virovkama: »Podajte djeci svoju ljubav za ovu našu grudu. Učite ih što smo bili u prošlosti, dok nesloga nije rastočila naše narodne redove. Pričajte im o nesreći na Petrovoj gori i Markovu trgu. Govorite im o našoj lijepoj budućnosti, koja nam može svanuti ako bude sloge. Recite da iz mržnje raste samo otrov i nesreća! Čuvajte djecu od pretjeranosti i neobuzdanosti! Od malena ih učite čuvati svoj seljački dom i svoje njive i vinograde. Kažite im da je seljački rod i seljačka muka nešto najteže - istina je - ali i najvažnije i najljepše jer seljaku zalogaj u grlu nikad ne prisjedne«. Tomašić je uz te velike fraze Virovcima dao i konkretne savjete: da odstrane gnojišne jame od bunara i peru ruke prije jela. Dakle, upozorio je na važnost preventive u njegovanju seljačkog zdravlja.⁴⁰

Te su godine Mraclinke bile još jednom u Virju na posveti barjaka. Tada su se srele s domaćicama iz Virja, Virovskih Konaka i Molva, koje su im pokazale svoje uredne kuće. Kata Kovačić, koja je predvodila tu skupinu, bila je oduševljena.⁴¹

Zanimljivo je da se izvještaji zagrebačkoga novinara Franje M. Fuisa iz rujna 1934. godine dosta razlikuju od ovih oduševljenih opisa pa bi svakako bilo zanimljivo potražiti uzroke.

Dakako da je rad pjevačkoga društva Rusan, koje je do 1936. godine vodio učitelj i organist Davorin (Martin) Prstec, kao i Ratara ovisio o mnogo faktora. Priredbe su se davale kada to nije smetalo poljoprivrednim radovima. Pjevačko društvo Rusan imalo je i tamburašku sekciju. Osim toga, društva Rusan iz Virja i Gruda iz Rovišća sudjelovala su u siječnju 1930. godine u poklonstvenoj deputaciji kralju Aleksandru u Beogradu pa su ih onda u drugim selima nazivali izdajnicima.⁴²

U Virju je 12. i 13. listopada 1940. godine priređen i Kongres hrvatskih katoličkih đaka s posvetom barjaka kojemu je kumovala Štefa Palmović, supruga dugogodišnjeg virovskog liječnika opće prakse. Tada je posvećena i spomen-ploča hrvatskom katoličkom pjesniku Đuri Sudeti na školi. Tom događaju prisustvovao je i zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac koji se ponovno susreo s koprivničkom župnikom Stjepanom Pavunićem, rođenim u Virju, jer je i 19. kolovoza 1934. bio u Virju kao koadjutor. (Kasnije su zajedno robijali u Lepoglavi.)⁴³ Došao je i kanonik i arhiđakon komarnički Mirko Kapić, brat virovske trgovkinje Šoš. Nakon svečanog pontifikala održano je zborovanje kojemu su prisustvovali dr. Franjo Fancev iz Zagreba te profesor i pjesnik Petar Grgec, Kalinovčan, koji je istaknuo da su Podravci očuvali Podravinu i za vrijeme Turaka te da je taj kraj oduvijek bio hrvatski.⁴⁴

Ne bismo bili potpuni kada ne bismo spomenuli Peru Lukanca, nesvršenoga teologa koji je živio u Podravskim Konacima i koji je u časopisu *Evolucija*, što ga je izdavala Milica Vandekar-Radić, 1933. i 1934. godine objavio niz etnografskih i socioloških članaka, a 1939. pisao je i u *Podravcu*. Pisao je o popijevkama, podravskim zagonetkama, pripovijetkama i kajkavštini, ogorčen time što su gospoda rekla da »Podravci ništa nemaju«.⁴⁵ Te je godine objavio i članak »Seljak o marksistima« u kojemu je istaknuo da marksisti hoće »novog čovjeka«, a on želi samo »čovjeka«. Pisao je da je Podravina u eri Bele Kuna (1919.) bila poplavljena marksističkim (komunističkim) tiskom i da su došli do zaključka da je to njima tuđe. Žestoko je kritizirao i Krležin predgovor »Podravskih motiva«, držeći da na tih par strana ima »kaj ne bi ni vrag z maslom pojel«. Kritizirao je i Hegedušićevo maskiranje i izobličavanje

⁴⁰ Dr. Tomašić/ P/avao/, S puta u Virje. **Narodni napredak**, 1938., 204 - 208.

⁴¹ **Kata Kovačić**, Mraclinke opet u Virju! **Narodni napredak**, 1938., 279.

⁴² **Novo vrijeme**, 4, 23. I. 1930.

⁴³ **Hrvatska straža**, 15. X. 1940.; V. opširnije o katoličkom životu virja **Gustav Kuzmić**, Spomenica župe Virje. Virje u 20. stoljeću, Virje, 1999.

⁴⁴ **Podravske novine**, 43, 19. X. 1940.

⁴⁵ **Evolucija**, 1933., sv. 5. 268.

Ljudi, tražeći da se Podravina vjerno prikaže, a ne groteskno na način Breugela.⁴⁶ Godine 1938. nadbiskupska tiskara izdala je njegovu zbirku »Poslovice i fraze (Virje u Podravini)«. U Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena, XXXI, 1938, sv. 2, 135 - 200, Lukanec se okomio i na knjigu Blaža Madjera te njegovu monografiju »Časti i dobru zavičaja«, istaknuvši da knjiga nije napisana po »Osnovi dr. Ante Radića« o prikupljanju narodnoga blaga kako se on nadao i da ga je razočarala. Lukanec je kritizirao što taj zbornik o Novigradu Podravskom nema socijalnog sadržaja, što je knjiga neistinita i »neprobavljiva«. Zanimljivo je da autor ovako zanimljivih misli, biran za općinskog zastupnika 1927., 1936. i 1940. godine, nikada nije privukao pozornost etnologa, iako je svakako čovjek vrlo snažnih misli, a uz to i nasljednik Ferde Rusana te prethodnik Miroslava Dolenca Dravskog.⁴⁷

Dobrovoljno vatrogasno društvo, osnovano 13. lipnja 1878. godine, bilo je ponos Virja. Na Sajmišnom trgu sagrađen je 1927. godine vatrogasni dom, koji je imao i dvoranu za društvene priredbe, odnosno dvoranu gdje su se mogle održavati kinematografske predstave. Budući da je stara zastava DVD-a Virje već bila istrošena, nova je posvećena 27. lipnja 1937. godine. Izvezla ju je Marija Grmić iz Rovišća za 2300 dinara, što je bila mjesečna plaća učitelja.⁴⁸ Godine 1938. proslavljena je 60. godišnjica vatrogasnoga društva, a to je bio velik događaj za Virje koji se iskoristio i kao proslava HSS-a.⁵⁰

U Virju je djelovao i ogranak Hrvatskoga sokola, ali zbog zabrane hrvatskog imena djelovao je kao Sokolsko društvo. 14. svibnja 1931. godine priređena je u Virju javna vježba. Virovske sokole vodio je Mihovil Kovačević, a došli su i članovi toga društva iz bliže i dalje okoline. Tom je prigodom Katica Baruškin deklamirala Nazorovu »Molitvu«.⁵¹

Školstvo

Od 1917. do 1937. godine ravnajući učitelj građanske škole u Virju bio je Franjo Viktor Šignjar koji je poznatiji kao slikar virovskih motiva i po kojemu današnja virovska škola nosi ime. Njega je naslijedio Mirko Krčmar. Virovska je škola bila vrlo kvalitetna, a sam Šignjar autor je više igrokaza od kojih u vrijeme našeg prikaza sigurno pripada »Lov na duše - Korteši« (Koprivnica, 1930), gdje se ruga korteširanju za izbore. Napisao je i igrokaze »Velike brige - mali ljudi« (Zagreb, 1936), »Snoboki«,

⁴⁶ Isto, 1934, br. 1 - 2, 25 - 35.

⁴⁷ M. Matišin, Civilna uprava od 1871. do 1945. **Virje na razmeđu stoljeća**, IV, 1991, 33 - 40. Peru Lukanca spominje i pjesnik Đuro Rašan u listu **Podravac**, br. 1 za 1942. Tek 1998. Lukanec je dobio svoje mjesto u jednom kalendaru. Martin Mihaldinec napisao je članak »Oštar protivnik komunizma« (**Hrvatski kajkavski kalendar**, 1998, 121 - 123) iz kojega doznajemo da je Pero Lukanec rođen u Virju 27. VI. 1897. te da je umro u Zagrebu 21. I. 1962. godine. Diobom kućne zadruge njegovoj je obitelji pripao posjed u Virovskim Konacima (današnje Novo Virje). Nižu gimnaziju polazio je u Bjelovaru, a više razrede u nadbiskupskoj gimnaziji u Travniku. Međutim, već 1914. bio je mobiliziran te je jedno vrijeme služio vojsku u Rijeci, a onda je upućen na Soču pod zapovjedništvo feldmaršala Borojevića. Pao je u zarobljeništvo, ali je razmijenjen i onda poslan u Galiciju gdje mu je bio i otac. Bio je to vrlo težak front gdje se trebalo boriti s ruskim jedinicama generala Brusilova. Kraj rata dočekao je u Ljubljani. Razvojačen, vraća se na selo i bavi poljoprivredom te poput Miškine piše pjesme i skuplja narodno blago. S dr. Vinkom Žgancem prikupljao je pjesme koje je Žgancem izdao pod naslovom »Izvorne narodne pjesme Međimurja i Podravine«. Sjećam se da je Lukanec imao dug, crn kaput i neobičan šešir, jer sam stanovala kod raskršća za Novo Virje, a znao je svratiti i u mlin. I nakon Drugoga svjetskog rata surađivao je s novinarom Ivom Strahonjom, Zlatkom Špoljarom i drugima. Bio je ogorčen protivnik komunizma te je bio i na prisilnom radu zbog bizarnog ponašanja. Na svim skupovima istupao je protiv narodne vlasti te je uvijek bio nanovo zatvaran. Umro je iscrpljen od tih zatvora, a ostavio je sedmero djece. Prezime Lukanec susreće se u Virju već 1868. godine. (**Gustav Kuzmić**, Prezimena u Virju 1868., **Virje na razmeđu stoljeća**, 2, 1983., str. 71, pod br. 382.

⁴⁸ **Fabijan Kovač**, Iz stogodišnje prošlosti mjesta Virja od 1840. do 1940., 50. Zahvaljujem virovskom župniku koji mi je dao presliku ovog rukopisa iz kojega sam crpla dio dokumentacije za ovaj rad.

⁴⁹ **Varaždinske novosti**, 15. IX. 1938. i **Podravske novine**, 35, 3. IX. 1938.

⁵⁰ **Podravske novine**, 20, 16. V. 1931.

⁵¹ **Podravac**, Povijest virovske škole, Virje, 1998.

izvođeni u Virju 1932., »Stari i mladi«⁵², »Daleka svjetlost« (Zagreb, kalendar Zadruga, 1934.) te šalu »Vječni karneval«, koja je izvedena u Virju u veljači 1941. godine.

Učenici virovske škole su 9. prosinca 1939. izveli u koprivničkom Domoljubu Matzov prikaz »Božićna priča« u 9 slika, kojim su postigli velik uspjeh.⁵³ Zanimljivih crtica iz života Virovaca i Virja ima dosta.

Rođak Franje Viktora Šignjara bio je učitelj Ivan Šignjar. On je moderan, mlad učitelj koji se kreće između Hrvatskoga primorja i Podravine. Kritizirao je otpor seljaka protiv slanja djece u školu, i to ne zato što ne teže za znanjem i što su zadovoljni sadašnjim stanjem, nego zato što im djeca trebaju da zamijene pastira i težaka.⁵⁴ No, taj Šignjar je opisao još nešto, a to je da od strane prolaznika dolaze kojekakvi nagovještaji što se zbiva u svijetu, ali da seljak ne vjeruje, prevaren već stotinu puta, te misli da će »mirno i strpljivo čekati vrijeme, koje će i njemu donijeti potpunu ravnopravnost i bolji život«. ⁵⁵ Taj je tekst poprilično pesimističan. Piše da je seljak »po Bogu i po ljudima osuđen da robuje zemlji i svakome« i da »jedino može da promijeni gospodara«, a sam će uvijek biti predmet izrabljivanja, iako hrani sve »od cara do mrava«. Šignjar piše: »Razum nam tvrdi da ono što su mogli postići drugi staleži može postići i seljački stalež. Ali da to postigne, treba da postane ono što mu po pravu pripada, da postane ravnopravan ostalim staležima, da bude školovan, jer škola je onaj faktor i ono sredstvo, koje daje pravu snagu u borbi za svagdanji život«. Citirao je i biblijsku poslovicu »pomozi si sam, pa će ti i Bog pomoći«. Naveo je da su dinari na selu veoma skupi i treba ih štedjeti, ali ne treba kod naobrazbe i stjecanja znanja, kod škole, jer će samo u tom slučaju donijeti dobre kamate.⁵⁶

Zaključak

Iako je virovska općina - koja se 1888. godine protezala od Bilogore, tj. od Šemovca, Hampovice i Rakitnice do granice preko Drave, obuhvaćajući i Molve, Konake i Ždalu - smanjila poslije Prvoga svjetskog rata, a zbog čvrste granice na Dravi nestale suprednosti Virja i Šemovca za trgovinu s Mađarskom, Virje se uspješno držalo na gospodarskom i društvenom planu, i to zahvaljujući zadrugarstvu i marljivom radu svojih ljudi. Iako osim liječnika, veterinaru i ljekarnika nemaju stalnih gospodarskih stručnjaka te pate od nedostatka zemlje, uspjeli su od 1929. do 1941. izgraditi selo koje se smatralo uzornim u sjevernom dijelu Hrvatske i koje su ljudi dolazili gledati. Kroz vatrogasni i seljački zadružni dom, ali i sudjelovanjem škole i njenih nastavnika, Virje je imalo izvanredno razvijen društveni život. Tomu je svakako pridonosilo i Društvo naprednih domaćica, kao i zadruge i tečajevi. Politički je Virje u tom vremenu uglavnom pristajalo uz Mačeka, ali nisu ni prema radu HSS-a bili posve otvoreni jer su zbog seljačko-radničkog života razvili posebnu svijest koja je bila dosta bliska komunistima.

Virje je u desetljeću pruže Drugoga svjetskog rata pronašlo famoznu formulu: radi, štedi, uči i misli. »Prudenter agas et respice finem« kaže se na latinskom jeziku. Iako Virovci nisu znali latinski, iskustvo ih je naučilo da složno rade te su postigli rezultate koji su privlačili pozornost.

Usprkos vrlo nepovoljnim okolnostima koje su gospodarski, socijalno i politički nagrizale hrvatsko selo u razdoblju velike svjetske krize i nakon nje, Virje je ipak odoljelo svim nedaćama te se kroz zadrugarski i društveni život organizirano borilo za povišenje socijalnoga i zdravstvenog standarda, njegujući snažno posebne društvene odnose. Gotovo da bismo mogli spomenuti i misao Karela Čapeka: »Pa eto, i ovakav mir nije loš«. ⁵⁷

⁵² Taj je igrokaz otisnut u Zagrebu 1936. u kalendaru Zadruga, ali izvođen je već 1923. u Miholjancu.

⁵³ **Podravske novine**, 49, 9. XII. 1939.

⁵⁴ **I. Šignjar**, n.dj., 196.

⁵⁵ **Isto**, 197.

⁵⁶ **Isto**, 198.

⁵⁷ **Almanah Nova riječ**, n. dj., 155.

Summary

Socio-economic situation in Virje, in the period 1929 - 1941

By Mira Kolar-Dimitrijevic

In Podravina, Virje was not only the biggest, but also the most advanced village of the reion.

Although the peasants were not rich, as individual land ownership was limited and small, yet through their hard work and co-operatives they managed to achieve and accomplish what even far richer villages in Croatia could not.

Despite very unfavorable circumstances in economy, society and in politics, that wore down a Croatian village during the period of a great world crisis and afterwards, Virje was still resisting. Through its co-operatives, and in social life in general, it is well organized in fighting for social and health standards, heavily supporting and nurturing special social relations.

We could almost call Virje an example of well-organized fighting with unfavorable economic developments, which eventually was noticed in a wider region of northern Croatia.

With this paper, the author brings new insights into the open; this represents a shift forward to better understanding of history of Virje.

